

1350/1311, I, 137, 141-142; M. Abdülğani Hasan, *A'lâm mine's-şarık ve'l-ğarb*, Kahire 1949, s. 67-81; a.m.f., "eş-Şeyh Hüseyin el-Mersafî", *el-Kitâb*, VII/2, Kahire 1949, s. 253-260; Muhammed Abdülcevâd, *eş-Şeyh el-Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî el-üstâzû'l-evvel li'l-'ulûmi'l-edebiyeye bi-Dâri'l-'ulûm*, Kahire 1952, tür.yer.; Muhammed Mendür, *en-Nakd ve'n-nuĸkâdü'l-mu'âşırûn*, Kahire 1964, s. 7-24; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyeye*, Beyrut 1972, III/2, s. 1188-1190; Tâhâ Hüseyin, *Mün Târîhi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1980, III, 365 vd.; G. Delanoue, *Moralistes et politiques musulmans dans l'Egypte du XIXe siècle (1798-1882)*, Caïre 1982, II, 357-379; a.m.f., "L'épître des huit mots du cheikh Husayn al-Marsafi", *Alsl.*, V (1963), s. 1-29; a.m.f., "al-Marşafî", *EI²* (İng.), VI, 602; Mahmûd Sa'd, *el-Fikrû'd-dîni 'inde'l-Mersafî*, İskenderiye 1991, tür.yer.

PHILIP CHARLES SADGROVE

MERSED b. EBÛ MERSED

(مرسد بن أبى مرسد)

(ö. 3/625)

Muhâcîrînden Enes b. Ebû Mersed'in babası olan sahâbî

(bk. ENES b. EBÛ MERSED).

MERSİN

Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Akdeniz kıyısında aynı adı taşıyan körfezin kenarında yer alır. Çevresinin tarihi çok eski dönemlere kadar inmekle birlikte Mersin XIX. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan ve şaşırtıcı bir hızla büyüyen yeni şehirlerden biridir. Yöredeki yerleşmelerin en eskisi, 1936 yılından beri Yümüktepe höyüğünde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan ve Kalkolitik döneme ait katları da bulunan yerdir. Bu prehistorik kazı alanı günümüzden kırk-elli yıl önceki yayınlarda bile Mersin'in 3,5 km. kadar kuzeybatısında gösterilirken (*IA*, VII, 769) bugün şehrin mahalleleri arasında (Demirtaş mahallesinin Alsancak mahallesine komşu olan kesiminde) kalmıştır.

Yümüktepe'deki kadar eski olmasa da civardaki başka bir yerleşim yeri olarak halkın Viranşehir adını verdiği, Mersin'in 7 km. kadar güneybatısında bulunan mevkide Roma-Bizans kalıntılarına rastlanılan Soloi (Pompeipolis) şehrinde, nihayet bugünkü Mersin'in bulunduğu yerde kurulmuş olan antik Zephrum şehrinde söz edilebilir. Fakat bunların hiçbiri eski Mersin olarak addedilemez veya Mersin onların devamı olarak gösterilemez. Zira günümüzdeki Mersin, bu antik şehirle-

rin çeşitli sebeplerle tarih sahnesinden silinmesinden çok sonra bir köy olarak (Beaufort, s. 263) yeni bir yerleşme yeri şeklinde ortaya çıkmıştır. Buranın ne zaman kurulduğu hakkında kesin bilgi yoktur, adına ilk defa Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinde rastlanır. Evliya Çelebi, 1082'de (1671) bu yöreden geçerken şimdiki Mersin'in güneybatısında Mersinoğlu adlı bir Türkmen köyünde gecelediğini kaydeder (*Seyahatnâme*, IX, 327). Onun bahsettiği köy Mersin'in yerinde olmakla beraber köyün adını koruyarak yer değiştirmiş olması mümkündür. Daha sonraki kaynakların (meselâ bk. Texier, s. 727-728) bugünkü Mersin şehrinin yerinde Mersin adlı köyden söz etmesi yer değiştirme ihtimalini kuvvetlendirir. Gerek Evliya Çelebi'nin Mersinoğlu adlı köyden bahsetmesi gerekse bunun bir boy ve oymak adı olarak kaynaklarda geçmesi (Orhonlu, s. 36), Mersin adının Akdeniz ikliminin simgesi haline gelmiş olan ve bu yörede çok yetişen mersin ağacıyla (*myrtus*) ilgili olduğu yolundaki görüşü doğrulamaz.

XIX. yüzyılın birinci yarısı ortalarında yapılan ilk nüfus sayımında Tarsus'a bağlı birçok küçük yerin nüfusu verildiği halde Mersin'in adı geçmez. Bu durum henüz bu yıllarda Mersin'in kayda değer bir yer olmadığını gösterir. Buna karşılık 1836'ya doğru burayı ziyaret eden Charles Texier Mersin köyünün Tarsus'un iskelesi haline geldiğini söyler. Bundan sonra Mersin bir iskele yeri olarak önem kazandı ve gelişmeye başladı. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Mersin artık sadece Tarsus'un değil bütün Adana ovasının başlıca iskelesi durumuna gelmişti. Eskiden Tarsus'un nehir limanı Adana ovasının iskelesi rolünü oynarken bu limanın önünün Tarsus (Berdan) çayının alüvyonlarıyla dolması sonucunda XIX. yüzyılın başlarına kadar gemiler Tarsus çayı ağzının batısında sığ bir koy kenarındaki Yeniköy önünde demirliyordu. Bunun dışında Adana ovasının ürünlerini gemilere yüklemek için Mersin'in 14 km. kadar doğusundaki Kazanlı köyü ile bunun biraz batısındaki Karaduvar (Eskiçağ'daki Anchiale, günümüzde Mersin Büyükşehir Belediyesi sınırları içine alınmış olan Karaduvar mahallesi) iskeleleri de kullanıldı. Fakat önlendeki suları sığ olan bu iskele yerlerinin hepsi de buharlı gemiler devreye girince kullanılamaz hale geldi. Bu sebeple akarsuların taşıdığı alüvyonlardan uzakta önündeki deniz alanı derin olan Mersin köyü iskele yeri olarak tercih edildi. Önceleri

Mersin, Adana eyaletinin Tarsus kazasına bağlı bir köy durumundaydı ve bu köy iskelesinin başlıca etkinliği, Toros dağlarından hayvan sırtında getirilip yelkenli gemilere yüklenen odun ve kereste ticaretinden ibaretti. Zamanla Adana ovasında tarımsal üretimin artmasıyla orantılı biçimde Mersin'de liman faaliyeti gelişti ve bunun sonucunda köy giderek büyümeğe başladı. 1852'de Tarsus kazasına bağlı bir nahiyenin merkezi oldu. Mersin iskelesinin artan ticarî yoğunluğu sebebiyle 13 Muharrem 1274 (2 Eylül 1857) tarihli emirle burada her hafta cuma günü pazar kurulması kararlaştırıldı. Bu durum Mersin'in bir köy olmaktan çıkıp kasaba haline geliş sürecini de başlatmış oldu. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç savaş yıllarında (1861-1865) başta İngiltere olmak üzere Avrupa sanayi ülkeleri pamuk ihtiyaçlarını Amerika dışından temin etmek zorunda kalınca Adana ovasında yerli tipler dışında yeni tohumlarla pamuk üretimi arttı. Bu pamukların dünya piyasasına gönderilmek üzere getirildiği Mersin Limanı büyük önem kazandı. Yerleşme yeri büyürken idarî durumunda da değişiklik oldu. 1864'te Tarsus'tan ayrılarak üç nahiyenin bağlı olduğu bir kazanın merkezi haline geldi. Bu tarihten itibaren devletin resmî kayıtlarına girip Bezmiâlem Vâlide Sultan vakıfları tahsisatına aktarıldı (26 Cemâziyelevvel 1282 / 16 Ekim 1865). 1875'te Mersin'e gelen İngiliz piskoposu Davis, buranın 1800'lü yılların başında birkaç kulübeden ibaret bir yer iken Kırm savaşındaki sonra gelişme göstererek Çukurova'nın (seyyahın deyişle Kilikya) ürünlerinin ihraç edildiği bir liman şehri olduğunu yazar (Bilici, s. 39). Dış ticarete bağlı liman faaliyetinin gelişmesi, Mersin'de Avrupa ticaret kuruluşları temsilcilerinin çoğalmasını (Mersin'deki ilk çırçır fabrikası 1864'te İngilizler tarafından kuruldu) ve bir ticaret merkezi olmasını sağladı. Mersin'de birçok ülkenin konsoloslukları açıldı. İngiliz ve Fransız konsolosluklarını XIX. yüzyılın son on yılına gelindiğinde Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Hollanda, İspanya, İtalya, Rusya ve Yunanistan konsoloslukları takip etti.

Mersin'in ekonomik hayatındaki diğer bir gelişme Mersin-Tarsus-Adana demiryolunun yapılmasıdır. 19 Ocak 1884 tarihinde temel atma merasimi yapılan bu demiryolunun döşenmesine 1885 Martında başlanabilmiş, Tarsus'a kadar olan kısmının resmî açılışı 4 Mayıs 1886'da, Adana'ya kadar olan tamamının resmî açılışı

da 1 Ağustos 1886'da gerçekleşmişti. Mersin, 67 km. uzunluğundaki demiryolunun işletmeye açılmasıyla XIX. yüzyılın sonlarına doğru sadece Adana ovasının ve bütün Adana vilâyetinin değil aynı zamanda Gülek (Küle) Boğazı yolu aracılığıyla İç Anadolu'nun da önemli bir bölümünün (Konya, Niğde ve Kayseri yörelerinin) iskelesi durumuna geldi ve ekonomik etki alanı daha da genişledi. Bu arada 1888 yılında sancak merkezi oldu. Eskiden bağlı bulunduğu Tarsus bir kaza merkezi olarak kendisine bağlandı.

1890'da Mersin Limanı'ndan yapılan ihracatın değeri 700.000, ithalâtın değeri ise 400.000 altın liraya ulaşmıştı. Bundan on yıl kadar sonra liman faaliyeti daha da hızlandı ve XX. yüzyılın başlarında Mersin Limanı'na girip çıkan gemilerin sayısı 400'e, yıllık tonilatosu da 450.000 tona (ayrıca 15.000 tonluk yelkenli gemi) yükseldi (1890'da limana girip çıkan gemiler 200.000 ton civarında idi). XIX. yüzyıl sonunda Akdeniz'in canlı bir limanı olan Mersin'e gemilerle gelen mallar arasında Hint malları, Rus petrolü, Çin pirinci, Manchester dokumaları, Fransa'dan kahve ve şeker, çeşitli hırdavat sayılabilir. Buradan hareket eden gemilere de Çukurova ve Anadolu'nun çeşitli tahıl ürünleri ve özellikle pamuk, yün, deri, ipek kozası, küçük ve büyükbaş hayvan, kuru üzüm, halı, bal mumu, kereste, kuru meyve yükleniyordu. 1898'de Mersin'den geçip 1902'de eserini yayımlayan bir hıristiyan hacısı da (Saint Germain) yeni yapılan iskelelerden söz ederek gemilerin artık açıkta demirlemeyip rıhtıma yaklaştığını

anlatır. 1899'da Mersin'e gelen P. Leonce M. Alishan, bu şehirde tüccar ve konsololar için yapılmış zarif evlerden söz ederken bu sırada Mersin'de 300'den fazla Avrupalı tüccarın bulunduğunu belirtir (Bilici, s. 41, 42). Şehrin ticaret ve liman faaliyetlerinde görülen gelişme nüfusunu da etkiledi. XIX. yüzyılın sonlarında Vital Cuinet'in verdiği 5000'i müslüman olmak üzere 9000 nüfus XX. yüzyılın başlarındaki tahminlere göre 12.000'i müslüman olmak üzere 22.000 idi.

I. Dünya Savaşı yıllarında Haydarpaşa-Bağdat demiryolunun geçtiği Toros ve Amanos tünellerinin açılmasıyla Mersin, Yenice İstasyonu'nda Cumhuriyet'in ardından daha da gelişecek olan Anadolu demiryolları ağına bağlandı. Böylece ekonomik etki alanı daha çok genişledi. I. Dünya Savaşı sonunda 17 Aralık 1918'de Fransız askerleri denizden Mersin'e çıkarma yapmaya başladı. 3 Ocak 1922'de millî kuvvetler Mersin'e girerek şehri kurtardı ve son Fransız kuvvetleri ertesi gün şehri terketti.

Mersin şehri Cumhuriyet'in başlarında aynı adlı vilâyetin merkezi oldu (o tarihlerde merkezi Silifke olan komşu vilâyet İçel adını taşıyordu). 20 Mayıs 1933 tarih ve 2197 sayılı kanunla Mersin vilâyetiyle İçel vilâyeti birleştirilip İçel vilâyeti adını alınca Mersin şehri bu yeni vilâyetin merkezi oldu (bu vilâyetin adı, 20 Haziran 2002 tarihinde kabul edilen ve 28 Haziran 2002 tarihli *Resmî Gazete*'de yayımlanan 4764 sayılı yasa ile yeniden Mersin'e dönüştürülünce Mersin şehri tekrar aynı adlı ilin merkezi oldu). Cumhuriyet döneminin ilk

nüfus sayımında nüfusu Tarsus'un biraz gerisinde bulunuyordu (21.872'ye karşılık 21.171 nüfus). Fakat sonraki sayımlarda Tarsus'u çok geride bıraktı. Mersin'in nüfusu 1940'ta 30.000'i buldu. 1955'te 50.000'i (50.104), 1970'te 100.000'i (112.982), 1980'de 200.000'i (216.350), 1985'te 300.000'i (314.350), 1990'da 400.000'i (422.357) geçti. Cumhuriyet devrindeki bu hızlı gelişimde Adana ovasında başta pamuk olmak üzere tarımın gelişip çeşitlenmesi, mevcut demiryollarına ek olarak iyi karayollarının yapılması (Mersin -Antalya kıyı yolu, Mersin -Silifke-Mut -Sertavul Geçidi -Karaman -Konya yolu, Mersin -Adana -Gaziantep otoyolu gibi) ve Mersin'in mükemmel bir limana kavuşması (1955'te yapımına başlanan Mersin Limanı 1961'de tamamlanmıştır), endüstri faaliyetlerinin artması ve çeşitlenmesi (gıda, iplik, pamuk, bitkisel yağ, gübre, çimento vb. sanayileri ve ATAS rafinerisi) önemli rol oynadı. İç turizmin gelişmesi de bunu destekledi. 1990'dan sonra şehir hızlı bir büyümeye sahne oldu. 24 Haziran 1993 tarih ve 3911 sayılı yasanın verdiği yetkiye dayanılarak Bakanlar Kurulu tarafından 2 Eylül 1993'te Mersin'e büyükşehir statüsü verildi. Mersin Büyükşehir Belediyesi Akdeniz (2739 hektar, yirmi beş mahalle), Toroslar (2214 hektar, yirmi üç mahalle) ve Yenişehir (3118 hektar, on sekiz mahalle) adlı üç belediyeye ayrılır. Bunlardan Akdeniz Belediyesi ile Toroslar Belediyesi'ni ayıran sınır Gazimustafakemal Bulvarı ile Çiftçiler caddesinden geçer. Toroslar Belediyesi ile Yenişehir Belediyesi'ni ayıran sınır çizgisi ise Müftü deresini izler. 2003 yılında altmış altı mahalleden oluşan Mersin şehri 8071 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Ekim 2000 tarihinde yapılan nüfus sayımındaki 537.842 nüfusuyla Akdeniz bölgesinin üçüncü (Adana ve Antalya'dan sonra), Türkiye'nin ise onuncu büyük şehri durumundadır.

Mersin yeni bir şehir olduğundan şehir dokusu geleneksel Osmanlı şehirden farklıdır. Bunun sebebi, yerleşmenin köyden şehir haline geçişinin Tanzimat sonrası dönemine rastlamasıyla ilgilidir. Bu devirde çıkarılan ve yapılan inşaatlarla açılan cadde ve sokaklarda uyulması gereken kuralları belirleyen "ebniye nizamnameleri", diğer Osmanlı şehirlerinde ancak eski dokuya lehimlenme biçiminde gerçekleştirilirken tamamen yeni baştan kurulan şehirde çok başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Eski şehirlerde merkeze bağlanan ve birbiriyle kesişen

Mersin'den bir görünüş

dar, dolambaçlı ve çıkmaz sokakların yerini Mersin'de limana dikey ve paralel uzanan geniş ve ferah cadde ve sokak sistemi almıştır. Sıkışık, bitişik ev düzeni yoktur. Mersin şehri, şehircilik ve şehir coğrafyasındaki tabiriyle "ızgara planlı" bir şehir olarak kurulmuştur.

Şehrin çekirdeğini meydana getiren mahalle Camiîşerif mahallesidir. Burada bulunan Bezmiâlem Vâlide Çeşmesi'nin kitâbesinde bu kesimin kumluk olduğunu belirten satırlar yer almaktadır. Bazı kişiler, Mersin İskelesi'nin çok yakınındaki kumluk kesime dükkân ve ev yapmak için başvuruda bulunmuş, ticaretle ilgili bütün yapılar da burada yoğunlaşarak mahalle gelişmiştir. Mahallenin doğusundaki Çakmak caddesi o dönemde Mersin'in doğu sınırını meydana getiriyordu. Bu sınırın doğusunda sadece 1886'da açılan demiryolunun istasyon binası bulunuyordu. Şehir söz konusu çekirdek mahallenin kuzeyine ve batısına doğru büyümeye başladı. Mesudiye, Mahmudiye, Nusretiye, Kiremithane, Hamidiye ve İhsaniye, Cumhuriyet öncesi ortaya çıkan mahallelerdir. Şehrin bugünkü Çakmak caddesinin yani tren istasyonunun doğusuna doğru büyümesi (Yenimahalle ve Üçocuk mahallesi) Cumhuriyet döneminde olmuştur. 1949'da sadece on mahalleden oluşan şehir 1960'lı yıllara gelinceye kadar Akdeniz kıyı şeridiyle kuzeyde Gazimustafakemal Bulvarı'nın kuşattığı yarım daire şekilli alan içinde kalıyor, batıda da Müftü deresinin batısına geçmiyordu (yalnız Tefvik Sırrı Gür Stadı Müftü Köprüsü ile aşılacak Müftü deresinin batısında bulunuyordu). O tarihlerde on dört mahalleyi içeren bu

iskân alanı içinde sonraki yıllarda dolacak olan geniş boş sahalara portakal bahçeleri yer alıyor, bugünkü adı Atatürk caddesi olan Kışla caddesinin kuzeyinde portakal bahçeleri sıralanıyordu. Şehrin günümüzde en merkezî kısımlarında yer alan Bahçe mahallesinin adı da yakın dönemlere kadar şehir içinde bahçelerin yer aldığını hatırlatır. Şehir 1960'tan sonra batıya doğru büyüyerek Müftü deresini geçti ve burada eski bahçelerin bulunduğu kesimde yüksek blokların yer aldığı Pozcu semti doğdu (İnönü ve Dumlupınar mahalleleriyle Gazi mahallesinin batı bölümünü içerir). Gazimustafakemal Bulvarı'nın kuzeyine doğru ya yeni mahalleler kurularak (Güneykent, Çağdaşkent, Korukent gibi) ya da eski köylerin mahalle haline dönüştürülüp belediye sınırları içine alınmasıyla (Osmaniye köyünün Osmaniye mahallesine dönüşmesi gibi) şehir kuzeye doğru büyüdü ve Toroslar'ın öncülere olan tepelere kadar dayandı. Doğuya doğru büyüme ATAŞ Petrol Rafinerisi'ne ve serbest ticaret bölgesine yöneldi. Bu arada Karaduvar köyünün mahalle statüsünde belediye sınırları içine alınmasıyla Deliçay'a kadar ulaştı. Bu suretle 1941 yılında 3 km²'lik bir alanı kaplayan Mersin 2003 yılına ait rakamlara göre 81 km²'lik bir alana yayılarak yirmi yedi kat büyüdü.

Mersin yeni bir şehir olduğundan fazla tarihî esere sahip değildir. 1870'te Eski-cami, 1884'te Müftü Camii (Hamidiye Camii olarak da bilinir), 1898'de Avniye Camii ve Abdullah Mığrıbi Camii, 1899'da ibadete açılan İhsaniye Mescidi şehrin en eski camileridir. 1977 yılında inşa edilen şim-

Müftü Camii, Müftü deresi ve Müftü Köprüsü – Mersin

diki Mersin Ulucamii'nin yerinde 1908'de yapılan Serdavî Camii vardı.

Mersin şehrinin merkez olduğu Mersin ili Antalya, Karaman, Konya, Niğde ve Adana illeriyle kuşatılmıştır, güneyinde de Akdeniz bulunur. Merkez ilçesinden başka Anamur, Aydınçık, Bozyazı, Çamlıyayla, Erdemli, Gülnar, Mut, Silifke ve Tarsus adlı dokuz ilçeye ayrılmıştır. 15.485 km² genişliğindeki Mersin ilinin sınırları içinde 2000 yılının sonuçlarına göre 1.267.253 kişi yaşıyordu. Nüfus yoğunluğu ise 107 idi.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait 2002 yılı istatistiklerine göre Mersin'de il ve ilçe merkezlerinde 317, kasaba ve köylerde 958 olmak üzere toplam 1275 cami bulunmaktadır. Şehir merkezindeki cami sayısı 113'tür.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 327; Ch. Texier, *Asie mineure*, Paris 1862, s. 727-728; Cuinet, II, 50, 51-52, 53, 57-58; Emin Çakıroğlu, "Mersin Şehir Coğrafyası", *Coğrafya Araştırmaları*, İstanbul 1941, s. 411-430; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı: 1831*, Ankara 1943, s. 213; *Belediyeler Yıllığı*, Ankara 1949, II, 812; *Mersin Limanı*, Ankara 1954 (Nâfia Vekâleti yayını); L. Rother, *Die städte der Çukurova: Adana-Mersin-Tarsus*, Tübingen 1971, s. 154, 156, 163, 198, 218, 223, 250-257; *Kurtuluş Savaşında İçel (Mersin)*, İstanbul 1971, s. 12-14, 39, 45-46, 274-275; Metin Tuncel, "Tarih Boyunca Türkiye'de

Mersin
Ulucamii

Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 342, 345-346; a.m.f., "Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 23, İstanbul 1980, s. 151, 153-154; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul 1987, s. 36; Nezih Başgelen, *Bir Zamanlar Mersin*, İstanbul 1988; Sema Bilici, "19. Yüzyıla Ait Bazı Seyahatnâmelerde Mersin ile İlgili Gözlemler", 2. *Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri: 2-4 Aralık 1988* (haz. Hilmi Dulka-dir), Ankara 1989, s. 37-43; Şinasi Develi, *Dünden Bugüne Mersin: 1836-1987*, Mersin 1990; Musa Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s. 264, 300, 368; Filiz Yenişehirlioğlu v.dğr., *Mersin Evleri*, Ankara 1995, s. 1, 4-5, 8, 18-20, 26, 35-42; Uğur Ersoy, *Bir Zamanlar Mersin'de*, İstanbul 1997, s. 47, 50, 54; Francis Beaufort, *Karamanya* (trc. Ali Neyzi - Doğan Türker), Antalya 2002, s. 263; Adem Erol, *Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu* (yüksek lisans tezi, 2003), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s. 32, 50, 68, 70; Akif Erdoğan, "18.-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırıları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler: II", *Al Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 7, Ankara 1996, s. 352-353; Süheyla Balcı Akova, "Mersin Limanı", *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. 31, İstanbul 1996, s. 219-259; a.m.f., "GAP ve Mersin Limanı", *Mersin Deniz Ticareti Dergisi*, sy. 51, Mersin 1996, s. 16-18; a.m.f., "Mersin Serbest Bölgesi Özellikleri, Etkileri ve Etkilendiği Coğrafi Şartlar", *Coğrafya Dergisi*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 151-182; Besim Darkot, "Mersin", *İA*, VII, 769-772; W. Rölliğ, "Mersin", *EI²* (İng.), VI, 1023.

METİN TUNCEL

MERSİYE

(الموسىة)

Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında özellikle ölenin veya kaybedilen değerlerin ardından onu öven ve kaybının üzüntüsünü terennüm eden şiirlerin genel adı.

Sözlükte "ölenin iyiliklerini anıp ağlamak, onun hakkında ağıt söylemek" anlamında Arapça masdar olan mersiyeye (risâ) "bu amaçla söylenen sözler" mânasında isim olarak da kullanılır. Kaynaklar insanoğlunun ilk söylediği şiirin mersiyeye olduğunu, en eski mersiyenin de Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi üzerine Hz. Âdem tarafından söylendiğini kaydeder. Arap edebiyatında mersiyenin başlangıcı, Câhiliye devrindeki cenaze törenlerinde kadınlar tarafından terennüm edilen secili ve âhenkli sözlere kadar uzanır. Bunların daha sonra manzum kalıplara dökülmesiyle bugün bilinen mersiyeler ortaya çıkmıştır. Câhiliye döneminde ölüye ağlarken kadınlar saçlarını keser, yüzlerini tokatlar ve yak-

larını yırtarlardı. İslâmî dönemde bu tür davranışlar Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır (Buhârî, "Cenâ'iz", 35, 38-39; Müslim, "İmân", 165).

Klasik mersiyede üç ana bölüm vardır. Bunlar ölen kişinin yitirilmesinden duyulan acı ve üzüntünün dile getirildiği ağlama bölümü (nebb, nevh), erdemlerinin anlatıldığı övgü bölümü (te'bin) ve duyulan acılara katlanmanın tavsiye edildiği bölümdür (sabir, azâ). Öldürülen kardeşleri için ağlamaktan gözleri kör olan Arap kadın şairlerinin en büyüğü Hansâ'nın mersiyesinin ilk bölümünde yer alan ağlama ve göz yaşı tasvirleri bu alandaki en başarılı örnektir. Geleneğe göre mersiyelerde ölenin cömertlik, konuk severlik, güçsüzlüğü koruma, cesaret ve kahramanlık gibi meziyetleri, ilim ve irfanı yanında dünya hayatının fâniliği anlatılarak geride kalanlar sabra davet edilir ve konu hikmetli sözlerle desteklenirdi. Ancak Câhiliye şairlerinden Düreyd b. Simme ile Ebû Duâd el-İyâdî ve Endülüslü şair İbn Hafâce, mersiyelerine farklı konuları ele aldıkları birer nesib ile (gazel) başlayarak bu yapının dışına çıkmışlardır (*el-Asma'ıyyât*, s. 111 [nr. 28]; s. 213-218 [nr. 65]; İbn Hafâce, s. 110-111).

Câhiliye devrinde ve İslâm'ın ilk zamanlarında nazmedilmiş mersiyelerde öldürülen kişilerin intikamını almaya yemin etme ve düşmanı korkutma temalarına da yer verilmiştir. Muallaka şairi Antere'nin mersiyeleriyle (*Divân*, s. 69-70, 127-128, 217) Bedir ve Uhud gibi savaşlarda öldürülenler için her iki tarafa mensup şairlerin, sahâbeden Hassân b. Sabit ile Kâ'b b. Mâlik'in, müşriklerden Ümeyye b. Ebû's-Salt, Abdullah b. Ziba'râ, Hübeyr b. Ebû Vehb ve Dirâr b. Hattâb'ın mersiyelerinde bu özellikleri görmek mümkündür (İbn Hişâm, III, 8, 45, 55-56, 90, 97-98, 136-137). Az da olsa mersiyelerinde ortalığı yatıştırmaya çalışan şairler de görülür. Nitekim Tâlib b. Ebû Tâlib, Bedir'de ölen müşrikler için nazmettiği mersiyede Hz. Peygamber'i övmüş, geçmişteki savaşlardan örnekler vererek bu tür çatışmalardan kaçınmanın gereğini vurgulamış (*a.g.e.*, III, 27-28), Kureyş'ten Kuteyle bint Hâris, kardeşi Nadr için söylediği mersiyede öldürülmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirirken Resûl-i Ekrem'in asil bir aileden geldiğini itiraf etmiştir (İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, s. 45). Ebû Zeyd el-Kureşî, *Cemheretü eş'âri'l-'Arab*'in beşinci tabakasında muhadramûn ve Câhiliye devrinde yaşayan

yedi şairin mersiyelerine yer vermiştir (*DİA*, VII, 324).

Emevîler'le birlikte saltanatın başlaması ve hilâfetin babadan oğula geçmesi mersiyelerde tâziye ile tebrikin birleşmesine sebep olmuş, hüzn ve sevinci, karamsarlıkla ümidi bir şire sığdırmıştır. Bunun ilk örneği, Abdullah b. Hemmâm es-Selûlî'nin Muâviye'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Yazîd'e hitaben yazdığı mersiyede görülür (Câhiz, I, 495, 496; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, s. 439). Ebû Nûvâs'ın, Hârûnürreşîd'in ölümü ve oğlu Emîn'e yeni halife olarak biat edilmesi üzerine nazmettiği mersiyeye de bu nevidendir (*Divân*, s. 581). İslâm ülkelerinin sınırlarının genişlemesi ve bağımsız birçok krallık ve emirliğin ortaya çıkması tâziye-tebrik türü mersiyeleri arttırmıştır (İbn Bessâm eş-Şenterînî, I/1, s. 393; I/2, s. 10; IV/1, s. 211; Makkarî, II, 149-157).

Ölünün arkasından ağlamayı yasaklayan hadislerin tesiriyle Hz. Peygamber için nazmedilmiş mersiyeler kısa olmalarının yanı sıra fazla da değildir. Hassân b. Sâbit'in bu konudaki beş kasidesinden en uzununu kırk dört beyitten meydana gelmektedir (*Divân*, s. 54-59, 63, 64). Kâ'b b. Mâlik'in divânında ise üç kısa şiir yer almıştır (*Divân*, s. 173, 198, 281). Abdullah b. Üneys, Ebû Züeyb el-Hüzelî, Resûl-i Ekrem'in amcazadesi Ebû Süfyân ile Ebû Bekir, Ömer ve Ali'nin de zamanımıza kısmen intikal etmiş mersiyeleri mevcuttur (Ahmed Kûtî, LXIII/2 [1408/1988], s. 220-224). Hz. Peygamber için kadınların nazmettiği mersiyelerden kızı Hz. Fâtıma'ya ait üç, halası Safiyye'ye ait yedi, diğer halası Âtike'ye ait üç kaside dışında çoğu yakınları olan hanımlara ait mersiyelerden parçalar çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir (*a.g.e.*, LXIII/2 [1408/1988], s. 224-229). Resûlullah için yazılan methiyelerin birçoğunda mersiyeye özellikleri de bulunur. Bilhassa onunla birlikte Ehl-i beyt'in de övüldüğü Kümeýt el-Esedî, Di'bil, Mihyâr ed-Deylemî ve Şerif er-Radî gibi şairlerin methiyelerinde bu nitelik açıkça görülür. Hz. Ali ve Hüseyin'in şehid edilmesi sebebiyle Ehl-i beyt için gerek o devirde gerekse sonraki dönemlerde çok miktarda mersiyeye kaleme alınmıştır. Kümeýt el-Esedî'nin bu konudaki şiirleri *el-Hâşimiyât* adıyla anılır. Di'bil el-Huzâî, Şerif er-Radî ve Mihyâr ed-Deylemî de Ehl-i beyt'e dair mersiyeleriyle tanınan şairlerdendir.

İslâm tarihinde fazla tanınmamış bazı hânedanlarla devlet yönetiminde bir müddet etkili olmuş nüfuzlu kişilerin ken-